

Рік V.

Р. 1896 кн. II.

Том X.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHELLUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT, DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, II B.

Band X.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

Г о н ч а р и х а .

Д. Олександр Яблоновский в своїй географічно-статистичній розправі про Волинь та Поділе (вступ до т. XIX *Źródła dziejowe*), нарікаючи на неможливість докладного означення давніх границь воеводств та повітів, між иньшого писав (с. 9): „щож робити з такими термінами як „Гончариха“, межі Поділем та Волинею, або „Чорний шлях“ між Поділем та Браславщиною вище Мурахви?“

На подібні труднощі натраплює дійсно всякий, хто забираєть ся до студіювання історичної географії, і виясненне таких топографічних назв, що часто мають велику роль в актових означеннях, є річ дуже пожадана, а може бути найліпше зроблена спільною увагою вченої братії — з одного боку і місцевих людей — з другого.

До таких загадочних, а тим часом не позбавлених значної ваги в історичній географії, топографічних назв належить між иньшими й згадана д. Яблоновским Гончариха, бо була граничним пунктом чотирох воеводств — Київського, Волинського, Подільського й Браславського. Для того докладне означенне її на мапі має певний інтерес.

В своїй замітці про Болоховщину, друковану 1893 р. (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора т. VII), означаючи границі Кременецького староства, я вказав досить близько місце Гончарихи, умістивши її „коло верху Тетерева, трохи на захід від нього, наприклад — на вододілі р. Коранки й Сниводи“ (с. 5). Тепер — по части на основі деякого нового матеріялу, по части — на основі докладнішого комбінування попереднього, хотів би я ще ближше означити сей граничний копець українських земель.

Документальні дати в граничних актах маємо такі:

В обводі границь в. кн. Литовського з короною Польською р. 1546 читаємо, що границя Волині й Поділя йшла Бужком до с. Митковець і р. Смальчею (очевидно та, що на ній стоять Митковці) до дороги з Пилявець в Межибож, дорогою сею на Пилявці, потім річечкою (криниця), що тече з Пилявець в Икву, далі через Икву і потім трохи на схід (бо просто на північ йшла дорога на Губин, а границя пішла дорогою на Басарабів Брод — що був, правдоподібно, на Случи десь коло Острополя), на Сторожеву могилу і на річку Золв або Золч — теперішня Жилка, що падає в Случ під Острополем; від тієї Сторожевої могили границя очевидно пішла вододілом Бога і Случи, бо такі могили звичайно стояли на вододілі. Від р. Золчи (очевидно — її верху) границя пішла далі во-

доділом Буга і Случи та Тетерева: на північ лежали ґрунти волости Кузминської — селищ Журбинець і Калинець (Калинівка коло Острополя) і маєтності Тишковичів (між ними Бурковці — на Тетереві), на полудень — Хмельницький повіт, ґрунти Ілятковець (Ілятка на Ікві), Кумановець і Березної (на схід від Ілятки). „И вели отъ тоє могилы Сторожевое отъ рѣки Золчи Черною дорогою, и повѣдили, ижъ тутъ пришла граница селища Бурковского пановъ Калениковичовъ... и тою Черною дорогою на могилу Гончариху, отъ могилы Гончарихи къ верхомъ болота врочища Мытника“, де починали ся границі бердичівських ґрунтів, і звідти до дуброви Немировка на урочище Білий Рукав, інакше Тростянець (Археографическій сборникъ, т. I. с. 121). Отжé від р. Золчи границя йшла Чорним шляхом, себ то вододілом Тетерева й Случи та Буга до болота Митника — на його вказують Великий Митник і Митничок, на північ від Хмельника, а верх сього болота лежить недалеко верху Сниводи, і звідти на Білий Рукав, на притоку Сниводи, на північний схід від Хмельника. Значить, з сього місця виходить, що „могила Гончариха“ лежала на Чорнім шляху, себ то на вододілі Буга й Дніпра, між верхом річки Жилки й болота Митника.

Обвід границь воєводства Київського з р. 1566 (Архивъ Юго-Зап. Россіи VII, II N 17) згадує про Гончариху, але означає границі в загальніших напрямках: границя київського воєводства йде від Білої церкви полем просто між Пикова (на Сниводи) й Слободищем (на Гнилоп'яті) „до п'яти могили Гончарихи“, а „від Гончарихи в Случ“. Не даючи, докладнішого означення місця Гончарихи, обвід сей цікавий тим, що говорить за неї, як за пункт добре звісний.

Дуже докладне означення сієї місцевости знаходимо в розграниченню київського воєводства з Браславським р. 1754 (Київський Центральний Архив кн. N 4607 ф. 1440): комісарі з Пикова ідуть Чорним шляхом між Янушполя і Петриковець і ставши на ґрунті с. Сьмілої, на Чорнім шляху, признають се місце початком границь обох воєводств (granicę swoje ztąd rozczynają), але зазначають, що воєводства початком своїх границь уважають Гончариху і могилу Сонцеву, на заході від с. Сьмілої.¹⁾

З сього акту виходить, що Гончариха була в сусідстві с. Сьмілої (як раз на вододілі Тетеревки й притока Сниводи), на захід від неї, на Чорнім шляху.

¹⁾ Jednakże tak woiwodz. Kijowskie wolne sobie extensją granic swoich secundum obloquentiam dokumentow granicznych aż do Hanczarychy у могилы Слонцевой ад plagam occidentalem бѣдаче zachowuje.

До сього прилучаю ще місцеву звістку: згаданий вже д. Ко-нахевич, перебуваючи в суєдстві тих місць, розпитувався р. 1894 у старших селян і довідався, що Гончарихою тепер зветь ся місце коло села Носівок (Носовки) під лісом, де криниця Безодня, звідки тече Тетерев. Се місце становить як раз вододіл Тетерева й Сниводи й вдаєть ся рогом в Подільську губернію.

Коли ми візьмемо під увагу, що се місце лежить на Чорнім Шляху, бо на вододілі Сниводи й Тетерева, що воно є на захід від Сьмілої і може бути взяте верхом трикутника, що буде мати иньші роги на верхах р. Жилці і Митника, то не підпадає найменшому сумніву, що сучасне означенне Гончарихи цілковито зго-жуєть ся актовою „могилою Гончарихою“. Певні сумніви могла би надати, з одного боку, та обставина, що ся Гончариха не так близька від Сьмілої (яких зо дві милі), з другого — що границя, йдучи від верху Жилки на верх Тетерева, мусить по тому за-вертати досить круто (з яких 60°) на верх Митника; але сї об-ставини не тільки не мають великої ваги самі собою, але власне самі себе урівноважують, бо що ближше б ми посували Гончариху до Сьмілої, тим гострійшим став би ріг граничний, і навпаки.

Можлива ще думка, що від „могили Гончарихи“ й більша су-сідня місцевість звала ся тою назвою; бачили сьмо висше, що тим часом як в граничних актах XVI в. згадуєть ся могила, в актї XVIII в. говорить ся про могилу Сонцеву, а поруч її виступає Гон-чариха, як би якась місцевість. В такім ширшій значінню можна б розуміти згадку в оповіданню про звісну битву під Чудновим 1660 р. В літописи Величка (I с. 99) оповідаєть ся, що Юрась Хмельниць-кий ішов з військом на Паволоч, „взмїраючи на поле Гончариха именуемое“, де й став військом. Але характерно, що в ближшій до тих подій джерелі — літописи Самовидця говорить ся про „шлях Гон-чарський“,¹⁾ а така назва могла з'явити ся й у шляху, що йшов повз могили чи певного урочиска Гончарихи. У всякім разі осеред-ком тієї місцевости цілої, як що припустити її істнованне, мусів бути той пункт, граничний копець земель, могила Гончариха.

Місце ж Гончарихи в тім тіснійшій значінню, уважаючи на все висше сказане, з цілою правдоподібністю можемо означити на вододілі Тетерева й Буга, між вершинами самого Тетерева й Сниводи.

М. Грушевський.

¹⁾ Боярин Шеремет на Котельню пойшовъ шляхомъ, а Хмельницькій гетманъ Гончариским (вид. 1878 с. 62), з того у Грабянки (с. 172) і в „Кратком описаніи Малороссіи“ (виданім в додатку до Самовидця) — с. 256, вийшов вже „тракт Гонча-риха“, шлях „Гончариха“.